

УДК 811.161.2'37

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ КОНОТАЦІЇ ЕТНОНІМА *ЛЯХ* (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕМ І ПАРЕМІЙ)

Дарія Якимович-Чапран

*Львівський національний університет імені Івана Франка
катедра українського прикладного мовознавства
вул. Університетська, 1, кімн. 233, 79001, Львів, Україна
тел.: 032 239 43 55*

*еl. nouma: darusja.jak@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6887-4076>*

Стаття присвячена дослідженню лінгвокультурних конотацій етноніма *лях*, які було вичленувано на підставі внутрішньої форми українських стійких висловів за допомогою методу компонентного аналізу. Іменник *лях* «поляк», засвідчений у пам'ятках української мови від середини XIV ст., ще в мові ранньосередньоукраїнського періоду утворив низку дериватів і був активно вживаний як синонім до слова *полянинь* (теж задокументованого наприкінці XIV ст.) аж до другої половини XIX ст. Було проаналізовано фраземи і паремії з компонентом *лях* та іншими назвами, що містять тотожний семантичний компонент (як-от *полька*, *польський*, *мазур* тощо). Виокремлені конотативні семи покласифіковано на три блоки: 1) семи, пов'язані з зовнішнім виглядом і кулінарними вподобаннями; 2) семи, пов'язані з мовно-світоглядними особливостями; 3) семи, пов'язані з поведінковими особливостями. Встановлено, що найзначущішою поведінковою рисою у формуванні лінгвокультурного стереотипу поляка для українців була експансивність і конфліктність. Саме ця особливість відображена в мікротекстах третини від усіх опрацьованих паремій. З аналізу типової структури стійких висловів помітно, що низка їх побудована на протиставленні чи зіставленні з іншими народами, насамперед із сусідами, зокрема українцями (які у текстах паремій виступають під назвами *русин* і *мужик*) та росіянами (яких названо *москвою*), а також із свреями, компактні поселення яких з'явилися в Україні та Польщі ще від середньовічних часів. Прикметно, що з аксіологічного погляду лише приблизно половина одиниць містить іронічну чи негативну оцінку, решта є нейтральними або ж позитивними.

Ключові слова: етнонім, семантика, фразема, паремія, внутрішня форма, конотація, аксіологічний компонент значення, мовна картина світу.

DOI:

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Протягом останніх десятиліть поміж сучасних європейських народів спостерігається активний пошук засобів і способів вияву своєї ідіоетнічності, нове відкриття власної національної або етнічної свідомості. Вважаємо, що такі явища спричинено двома головними факторами. Перший, пов'язаний із посиленням міграційних процесів у глобальному масштабі, виразно оприявнив дещо призабуту для багатьох націй концептуальну опозицію 'свій' / 'чужий'. Другий є наслідком геополітичних зламів на межі 80-х–90-х рр. XX ст., коли низка народів здобула незалежність і постала перед нагальною необхідністю досягнути свою самобутність, без чого неможливо чітко сформулювати національну ідею, а відповідно, й побудувати міцну державу. Відомо, що національна (етнічна) свідомість складається із комплексу уявлень народу про свій генезис, історичну долю, культуру, традиції, релігію, мову [18 : 222], а тому особливого значення набувають етнолінгвістичні студії, які дають змогу зрозуміти, в який спосіб національно специфічний погляд на світ відображається у значеннях слів, їх внутрішній формі та комбінаториці. Методологічні засади таких пошуків ґрунтуються на точному й надзвичайно актуальному дотепер спостереженні В. фон

Гумбольдта про те, що “різні мови – це зовсім не різні позначення однієї й тієї самої речі, а різні бачення її” [6 : 375].

Останнім часом лінгвісти-теоретики на підставі етимологічних розвідок дійшли висновку, що «своєрідними атомами когнітивно-семантичного простору», найменшими змістовими одиницями є семи, чия комбінаторика «видозмінює семантику мовних одиниць, слугуючи, основою будь-яких семантичних змін у мовах» [12 : 38, 39]. Прикметно, що семи, поєднуючись, не лише формують нейтральні семема, які можна трактувати як певні універсалії, але також надають багатьом семемам національної специфіки та колориту. Недаремно мовознавець В. Мусієнко стверджує, що будь-яка універсалія може набути національно специфічних рис через відповідну акцентуацію в тій чи тій етнокультурі [13 : 131], і закликає до пошуку захованих у словах національних стереотипів (підкреслення «однієї з вірогідних сем» [13 : 133]) та національно-культурних конотацій (додає, у т. ч. оцінних відтінків, «які зумовлені особливостями суспільного життя» [13 : 133]). Отже, одним із важливих завдань сучасних лексикологів є якомога повніше дослідити семантичні спектри лексичних одиниць національних мов, не оминаючи увагою також конотативних сем і пам'ятаючи, що «розвиток значення слова чи його кореня може виявлятися у мові трояко: 1) у нових значеннях самого слова; 2) в утворенні похідних слів; 3) у формуванні фразеологічних одиниць, до яких входить це слово [підкреслення наше –Д. Я.-Ч.]» [5 : 694].

Поняття “фразеологічні одиниці” ми трактуємо в широкому сенсі, що його запровадив в українську науку О. Потебня, який зараховував до фразеологічного фонду, крім власне фразем, також прислів'я, приказки і загадки [16 : 485-520]. Цього погляду на стійкі одиниці дотримується багато сучасних українських мовознавців [26; 15; 9; 2 та ін.], що свідчить про його незаперечну слушність. Багатолітні студії над фраземами та пареміями дали В. Жайворонку підстави стверджувати, що вони репрезентують ту мовну сферу, «де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого, – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету» [9 : 33]. З огляду саме на цю особливість стійких одиниць за мету пропонуваної, як також чотирьох опублікованих раніше розвідок [32; 33; 34; 35], ми обрали виокремлення лінгвокультурних конотацій етнонімів, що виступають компонентами українських ідіом. При цьому беремо до уваги, що внутрішня форма фразем – це віддзеркалення етнокультурних пріоритетів, психологічних, моральних установок культурної спільноти [10 : 252]. У поняття “внутрішня форма” вкладаємо той самий зміст, що й О. Потебня, тобто вважаємо, що це образна основа певної номінативної одиниці та спосіб, яким ця основа виражається [16 : 175]. Відомий український фразеолог Л. Авксент'єв обгрунтовано довів, що майже в усіх випадках в основі переосмислення первісно вільної словосполуки лежить певний образ, значуща ознака чи дія, зміст якої проєктується на новоутворений фразеологізм [1 : 29], а підгрунтя семантики фразеологізмів – це «етимологічний елемент змісту, який є не що інше, як залишкове уявлення про будь-який факт, явище, подію» [1 : 35]. З огляду на це вважаємо, що саме метод компонентного аналізу фразеологічного матеріалу допоможе вірогідно встановити, які елементи народної системи уявлень про різні народи, що з ними українцям упродовж століть доводилося співіснувати, спілкуватися, сусідити, відобразилися в ідіомах і своєю чергою відіграли роль у формуванні ментальності нашого народу та його самооцінки і загалом самоідентифікації.

За джерельну базу для розвідки обрано збірку М. Номиса “Українські прислів’я, приказки і таке інше” [31]. Ця лексикографічна праця має непроминальну цінність, бо забезпечене достовірність та об’єктивність вибірки. Адже вона, поперше, вийшла у світ 1864 р. (а тоді щодо публікацій фольклорних матеріалів ще не застосовувалася така жорстка цензура, як після 1876 р., а особливо в часи радянського тоталітаризму); по-друге, матеріали, залучені до неї, паритетно представляють усю українську мовну територію. Додатковими джерелами стали збірки прислів’їв і приказок, які уклали А. Багмет, М. Дашенко та К. Андрущенко у 1929 р. [3], В. Бобкова, Ф. Лавров, М. Ліждвой, Г. Сухобрус та Ф. Ткаченко у 1955 р. [29], В. Бобкова, Й. Багмут та А. Багмут у 1963 р. [30] і М. Пазяк у 1991 р. [17].

Виклад основного змісту. Лексема *лях* “поляк” (< *lęxъ “житель рівнин, відкритих просторів, пустищ” < *lędxъ < *lędjaninъ < *lędo “необроблена земля” [8 : 343–344]), що вважається на сьогодні історизмом [23 : 582], уперше засвідчена в пам’ятках ранньосередньоукраїнського періоду. Причому у XIV ст. у формі множини *лахы* це слово вживалося як назва держави “Польша” (1352 р.), а вже у XV ст. воно позначало людину, представника польського народу (1440 р.), а також стало базою для кількох дериватів: *ладскии* (1433 р.), *лаховъ* (1472 р.), *Ллахъ* у функції прізвища (1444 р.) [ССУМ : 569]. Прикметно, що вже відтоді вживалися і синонімічні найменування *Полска* “Польша” (1395 р.) та *полане* “поляки” (1399 р.) [ССУМ 2, 185 ; 189]. У раніших, киеворуських документах ні іменники *лахы* та *полане*, ані похідні від них не зафіксовані – їх немає в реєстрах словника І. Срезневського [25] і Словаря древнерусского языка XI - XIV вв. за редакцією Р. Аванесова [19]. Тож не зрозуміло, на яких підставах укладачі Етимологічного словника української мови стверджують про існування слова *ляси* (*лях*) в давньоруській мові [8 : 344]. Щоправда, І. Огієнко в Етимологічно-семантичному словнику аналізує прикметник *лядьськыи*, зафіксований у «Повісті минулих літ», а також у «Слові о полку Ігоревім» [14 : 397], але загальновідомо, що списки цих киеворуських текстів є досить пізні, тому нема жодної певності, що це слово не з’явилося з волі редакторів і компіляторів під час переписування літописних ізводів уже після XIII ст.

Активно вживався названий етнонім і впродовж подальших періодів історії української мови – у Словнику української мови XVI – першої пол. XVII ст. воно фігурує вже з чотирма значеннями й утвореними раніше дериватами-прикметниками [24 : 196 – 197], Словник Б. Грінченка наводить 8 різних відетнонімних похідних, зокрема згрублілі і здрібнілі форми, фемінітив, прикметники тощо [20 : 393 – 394].

До складу 64 українських паремій і фразем, окрім власне етноніма *лях*, похідного від нього демінутива *ляшок*, входять ще синонімічне найменування-фемінітив *полька*, прикметник *польський*, назва представника одної з польських етнографічних спільнот *мазур*, а також перифрастичні назви *куркоїди* та *мошродзеї*. На підставі тезаурусного принципу, прийнятого у європейській фразеологічній науці [28 : 94], вважаємо за необхідне розглядати тут мікротексти з усіма вказаними компонентами, позаяк у них наявний той самий ключовий семантичний компонент.

Внутрішня форма паремій і фразем із компонентом *лях*, його похідними та синонімами засвідчує наявність у цього етноніма таких груп конотативних сем:

1. Семи, пов’язані з зовнішнім виглядом та кулінарними вподобаннями представників польської національності:

а) тілесні особливості. Висловів, де реалізуються такі семи небагато – всьо-

го 3, причому ці мікротексти можна розглядати як віддалені варіанти єдиної первісної моделі: *У мужика чорт сидить в грудях, у ляха в ухах, а у жиди, то в п'ятах* (що не мерзнуть – той в груді і д.) [31 : 624]; *Не змерзне мужик в груді, жид у п'яти, а лях у вуха* [31 : 364]; *Мужик нігде не змерзне, як в груді, жид в п'яти, а лях в вуса* [31 : 80]. Найімовірніше, перші дві паремії виникли на асоціації з характерними елементами одягу різних націй: в українців – це свита, куртка без коміра і назапах, а під нею сорочка з розрізаною пазухою, у євреїв – взуття-патинки без задничків, а в поляків – шапка-рогачка, яка зовсім не прикривала вух. Третя ж відображає звичай поляків доби середньовіччя особливо старанно плекати вуса, що й засвідчують численні тогочасні портрети;

б) специфіка національного харчування. Всього 7 одиниць, які групуються у два блоки:

- улюблена страва – курятина: *Ляхові курка, а мужикові шабля* [31 : 80]; *Мужик свиню любить, а лях курку* [31 : 80]; *Досить з ляха курки* [31 : 264]; *Тих куркоїдів, як жидів не жили* [31 : 79]. Таке замилювання у наїдках з курячого м'яса вмотивувало і перифрастичну назву поляків *куркоїди*;

- поведінка, спричинена відчуттям голоду: *Лях співає, як їсти хоче, а мужик жінку б'є, а жид борухи відправляє* [31 : 533]; *Лях, як їсти хоче, то свище* [31 : 79]; *Доти лях мутив, доки не наївся (і не напився)* [31 : 79]. Як видно з мікротекстів, на думку українців, зголоднілі поляки поведуться галасливо.

2. Семи, пов'язані з мовно-світоглядними особливостями:

а) відмінності у мові із сусідніми народами. 3 одиниці: *У ляхів – пани, на москві – реб'ята, а у нас – брати* [31 : 76]; *Ляхи нам не пани, а ми їм не хлопці* [31 : 79]; *Іти до ляхів – не їсти пирогів* (наських пирогів ляхи не печуть, а пирогами звуть варені пироги – пироги варенухи) [31 : 79]. Як бачимо, з огляду на зіставлення близькоспоріднених мов, основний акцент у цих мікротекстах зроблено на протиставленні тонкощів семантики окремих знакових слів;

б) релігійна обрядовість. 2 одиниці: *Одкладає, як лях свято* [31 : 486]; *“А щоб же я тричі ляхом став!” – “Стій, чоловіче, чи ти вже скрутився?.. не губи душі!”* [31 : 312]. **Обидві паремії відображають бачення римського католицизму очима православних вірян.** Перша іронічно трактує звичай переносити невеликі церковні свята з-посеред тижня на неділю. Друга фіксує стійкий стереотип про те, що відмінність у догматах різних конфесій веде до втрати можливості потрапити в рай по смерті;

в) загострене почуття власної гідності: *У ляхів (або: у панів) що поріг, то й переправа* (що пани переступають поріг, просячи одно 'дного наперед іти) [31 : 612]; *Голий – як пляшка, а гонор – як в ляшка* [29 : 173]. Хочеться відзначити, що наші предки дуже тонко помітили дві прикмети цієї національно специфічної риси: по-перше, велику, аж до надмірності, взаємну повагу між поляками; по-друге, те, що назване почуття дуже часто переростає в гординю. Цією ж рисою національного менталітету мотивується, очевидно, і перифрастична назва *mojrodziei* [31 : 80], що є фонетично спотвореним польським етикетним словом-звертанням *morderziei*, яке своєю чергою виникло через редукцію фрази *miłościwy dobrodziej*, **дуже часто вживаної у Речі Посполитій у добу середньовіччя та пізніші часи** [36 : 214].

3. Семи, пов'язані з поведінковими особливостями:

а) експансивність, задержуватість, що часто спричиняла збройні конфлікти.

Всього 23 одиниць: *Лях тоді добрий, як спить; а пробудиться, то біда* [31 : 78]; *Не рад лях, що по уху ляп, а він хоче і в друге* [31 : 79]; *Не рад лях, що взяв по зубах, а він ще і ногами дригає* [31 : 79]; *Що кому годиться: мужикові цін, а ляхові шабля* [31 : 80]; *Тепер уже ляхам наші добили пухи* [31 : 79]; *Трохи, трохи! Посипались ляхи* [31 : 79]; *Страхи на ляхи* [31 : 79]; *Б'ють не ляхи, а наші гріхи* [31 : 79]; *Вийде, ляше, на наше* [31 : 85]; *Тікай, ляше, бо все, що на тобі, то наше* [31 : 79]; *На один копил дідько всіх ляхів строїв* [31 : 79] *Вражі (або: чортові) ляхи* [31 : 78]; *Ляшки ся бунтують, бо короля чують* [17 : 259]; *Дістав лях по зубах* [17 : 259]; *Русина лях б'є та й сам гвалт кричить* [17 : 259]; *За наші гріхи надходять ляхи* (Нестор; так казали колись русини, українців предків'я) [31 : 79]; *Хто ляшка рубатиме, той козацьку клюгу знатиме* [31 : 79]; *Хто ляшка рубатиме, той козацьку жизнь знатиме* [31 : 623]; *Знай, ляше, по Случ наше* [31 : 79]; *Бреши, ляше, по Збруч наше* [3 : 64]; *Висипався Хмель з міха, та й наробив ляхам лиха* [30 : 202]; *Були ляхам Жовті Води, буде ще й Пилява* [17 : 259]; *Отак Вовчок жене ляхів повчок* [31 : 70]. Як бачимо, частина паремій має узагальнений характер і підсумовує багатосотлітній досвід протистоянь між поляками та українцями, у яких перемога була на боці то одних, то інших. Але є й такі, що відображають конкретні історичні події, як-от згадка про Богдана Хмельницького і місця його переможних битв чи одного з козацьких ватажків Вовчка. Чітку прив'язку до історії мають також згадки про річки. Зокрема, Случ разом із річкою Горинь служила в часи Хмельниччини кордоном між землями, що перебували під українською і польською юрисдикцією [4 : 217], а по Збручу в 1772–1917 рр. проходив кордон між Російською та Австрійською імперіями, який утворився внаслідок поділу Речі Посполитої [7 : 765–766].

б) упертість, затятість навіть у власних помилках. 2 варіантні одиниці: *«Ляше, ти блудши!»* – *«Єднаково їздити»* [31 : 79]; *«Ляше, ти блудши!»* – *«Чорт його матір бери! Єднаково мені цілий день їздити, бо то за повинність»* [31 : 623];

в) самовпевненість, яка призводить до того, що лях стає жертвою обману чи злодійства. Всього 3 одиниці: *Мудрий лях по шкодi!... як коня вкрали, то він тоді стайню замкнув* [31 : 307]; *По шкодi лях стайню зачинає* [31 : 307]; *Сим-тим баба ляха здурила* [31 : 169];

г) непокірливість, небажання послужити чи фізично попрацювати. Всього 6 одиниць: *З кози худоби, а з ляха слуги ніколи не буде* [31 : 364]; *Злодій на костілях, як лях в кайданах* [31 : 364]; *Не дай, Боже, бугаями орати, а ляхами збирати* [31 : 364]; *Польський міст, лютерський піст, турецьке набоженство – то все блаженство* [31 : 364]; *Не рад би лях за гарячий камінь браться, так оберемком треба* [31 : 258]; *Коровами орати, а ляхами робити – один чорт* [17 : 259];

г) інтерес до жіноцтва, поєднаний із підкресленою куртуазністю. Всього 2 одиниці: *Раз кахикнула, трьох ляшків прикликнула, вдруге кахикну, п'ятьох прикликну* [Ном : 391]; *Добре тії ляхи роблять, що не кохаються: побравившись за руки, не женіхаються* [Ном : 388]

д) необгрунтована хвалькуватість: *Не той лях в полі, який у коморі* [Ном : 217].

Слід відзначити важливий факт: незважаючи на те, що українці та поляки впродовж кількох століть проживали в єдиній державі і поляки робили спроби в різний спосіб асимілювати наш народ, наші предки чітко усвідомлювали свою національну окремішність і намагались урівнятися в громадянських правах із експан-

сивними сусідами. І така інтенція виникала не спорадично і не стихійно, а була послідовною, про що свідчить наявність цілої низки наведених вище паремій, контрастивних за будовою, де зіставляються ментальні риси двох етносів. До вже перелічених мікротекстів за змістом схожі вислови, де ляхи та русини протиставляються назагал, а не окремими характеристиками: *Ой жур, мати, жур! Ліпший русин, як мазур* [31 : 549]; *Провадь мене і до Вєни, а не зробиши ляха з мене* [31 : 79]; *Не коли, колька, бо я не полька; коли русина, бо у русина більша сила* (щоб не її кололо, а чоловічий рід) [31 : 249]. **Розуміння неавтохтонности поляків на українських землях** та значної віддаленості їхньої батьківщини від України відображено у фраземі межі ляхи і чехи (бозна-куди і як) [31 : 600]. Прагнення українців побудувати із сусідами паритетні стосунки і віру в те, що це можливо зробити, зафіксовано в таких прислів'ях і приказках: *Чи ви пани, чи ви ляхи, а ми запорожці: пам'ятайте, вражі сини, що ми вам не хлопці* [31 : 548]; *Посунься, ляше, най русин сяде* [31 : 79]; *Таки ляхів гудьмо, але з ляхами будьмо* [31 : 79]; *Буде лях, як русин* [31 : 149]; *Вийде, пане ляше, на наше* [30 : 202]; *Не вийде, пане ляше, й на ваше* [30 : 202]; *Козача потилиця панам ляхам не хилиться* [30 : 202].

Назагал можна відзначити, що найзначущішою поведінковою рисою у формуванні лінгвокультурного стереотипу поляка для українців була експансивність та конфліктність. Ця особливість актуалізована у внутрішній формі 23 одиниць, що становить трохи більше як третину від усіх опрацьованих. З названою прикметою тісно пов'язана і ще одна, представлена у 6 пареміях, – непокірливість.

Щодо аксіологічного компонента, який є «характерною ознакою мовної типізації» [27 : 46], то він відображає: а) нейтральну констатацію фактів про специфіку повсякденного життя польського етносу (21 одиниця); б) іронічну оцінку рис, які українцям видавалися ознаками слабкості польського національного характеру (24 одиниці, тобто понад третина всіх проаналізованих); в) різко негативну оцінку (14 одиниць); г) позитивну оцінку (5 одиниць). Як бачимо, іронічно і негативно забарвлені конотації виражаються у трохи більше ніж половині від усіх аналізованих мікротекстів. Це в принципі характерно для стійких одиниць як мовного явища [11 : 51] імовірно тому, що за своєю природою вони покликані насамперед заакцентувати на негативі задля формування громадського осуду, а відповідно, бажання вдосконалитися.

Висновки. Підсумовуючи сказане вище, хочемо наголосити, що фраземіка – це неоціненне джерело до вивчення знань і уявлень народу про навколишній світ і про себе в ньому. Мікротексти українських ідіом з компонентами-етнонімами своєю внутрішньою формою сигналізують про цілі комплекси конотативних значень, якими володіють слова вказаної тематичної групи в лінгвокультурному вимірі. Так, на прикладі найменування лях **бачимо, що ці додаткові семи, які формувалися впродовж багатьох століть міжетнічної комунікації, можуть, по-перше, ґрунтуватися на спостереженнях за повсякденним побутом, мовленням чи поведінкою представників названого етносу щодо одноплемінців та людей інших національностей; по-друге, актуалізувати відомості з прецедентних текстів чи з догматичних релігійних постулатів; по-третє, містити позитивний чи негативний аксіологічний елемент або ж бути нейтральними.**

Список використаної літератури

1. Авксентьев Л. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків, 1988.
2. Артеменко Г. Логіко-практична модель фіксації народного досвіду українськими пареміями. *Мовознавчі студії. Випуск 2: Фразеологізм і слово у тексті і словнику (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського)*. Дрогобич, 2010. С. 17–23.
3. Багмет А., Дашенко М., Андрущенко К. Збірка українських приказок та прислів'їв. Харків : ДВУ, 1928. 220 с.
4. Величко С. Літопис. Київ : Дніпро, 1991. Т. 1. 371 с.
5. Гак В. Языковые преобразования. Москва, 1998. 769 с.
6. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. Москва, 1985. 452 с.
7. Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. Володимир Кубійович. Львів : НТШ, 1993. Т.2. 800 с.
8. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. Київ, 1989. Т. 3.
9. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : нариси. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
10. Кевлюк І. Термін «фразема» в етнолінгвістиці та лінгвокультурології. *Науковий вісник Криворізького держ. пед. ун-ту : зб. наук.праць. Філол. студії*. Кривий Ріг, 2011. Вип. 6. С. 252.
11. Краснобаєва-Чорна, Ж. Семантичний простір оцінної фраземіки. *Мовознавство*. 2015. №5. С. 39–51.
12. Манакін В. Мова і загальна симетрія універсуму. *Мовознавство*. 2011. №3. С. 26–40.
13. Мусієнко В. Українська етнографічна лексика: ідентифікація та типологія. *Мовознавство*. 2006. №2–3. С. 130–136.
14. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Етимологічно-семантичний словник української мови / редакція і доповнення Юрія Мулика-Луцика. Вінніпег, 1988. Т. III. 416 с.
15. Онуфрійчук Г. Людина в українській етнофразеології: біполярна опозиція «людина – тварина». *Мовознавство*. 2015. №5. С. 67–74.
16. Потебня А. Эстетика и поэтика. Москва, 1976. 616 с.
17. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / упоряд. М. Пазяк. Київ : Наук. думка, 1991. 440 с.
18. Процев'ят Т. Про деякі завдання етнологічного дослідження етнічної самосвідомості українців. *Науковий збірник Українського Вільного Університету : Матеріали конференції „Український Вільний Університет: з минулого в майбутнє. До 70-річчя заснування” (Львів, 13-14 лютого 1992 року)*. Мюнхен-Львів, 1993. С. 219–225.
19. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1991. Т. IV. 560 с.
20. Словарь української мови / упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Київ, 1908. Т. II. 573 с.
21. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / голова ред. колегії Л. Л. Гумецька. Київ : Наук. думка, 1977. Т.1. 631 с.
22. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / голова ред. колегії Л. Л. Гумецька. Київ : Наук. думка, 1977. Т.2. 592 с.
23. Словник української мови : в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наук. думка, 1980. Т. IV. 840 с.
24. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 2013. Вип. 16. 200 с.
25. Срезневский И. Словарь древнерусского языка : репринтное издание. Москва : Книга, 1989. Т. II. Ч. 1.

26. Ставицька Л. „Чоловік (мужчина)” у концептосфері української фразеології. *Мовознавство*. 2006. №2–3. С. 118–129
27. Сукаленко Т. Аксіологія лінгвокультурних типажів („москаль”, „студент”, „священик”). *Українська мова*. 2015. С. 38–47.
28. Тищенко О. Рецензія на: Мокієнко В. М., Никитина Т. Г., Николаєва О. К. Большой словарь русских пословиц. – Москва : ЗАО „Олма Медиа Групп, 2010.
29. Українські народні прислів'я та приказки /упорядники В. Бобкова, Ф. Лавров, М. Ліждвой та ін. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1955. 570 с.
30. Українські народні прислів'я та приказки /упорядники В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. Київ : Державне вид-во художньої літератури, 1963. 792 с.
31. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис ; [упоряд., приміт. та вступна стаття М. М. Пазяка]. Київ, 1993.
32. Якимович-Чапран Д. Етноніми як компоненти українських паремій (лінгвокультурні конотації). *Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования : Сборник научных трудов VIII Международной научной конференции (Брест 23–24 ноября 2017 года)*. Брест : БрГУ имени А. С. Пушкина, 2018. Ч. I. С. 115–122.
33. Якимович-Чапран Д. Лінгвокультурні конотації етноніма *циган*. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 68. С. 307–318.
34. Якимович-Чапран Д. Етнонім *москаль* як компонент українських фразем і паремій: лінгвокультурний аспект. *Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна*. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2020. Вип. 72. С. 200–210.
35. Якимович-Чапран Д. Лінгвокультурні конотації етнонімів *русин, литвин, німець, татарин* (на матеріалі українських фразем і паремій). *Мова. Література. Фольклор*. №2. 2021. С. 84–95.
36. Holly K., Żółtak A. Słownik wyrazów zapomnianych czyli słownictwo naszych lektur. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.

References

1. Avksentieva L. Suchasna ukrainska mova. Frazeholohiia. Kharkiv, 1988.
2. Artemenko H. Lohiko-praktychna model fiksatsii narodnoho dosvidu ukrainskymu paremiiamy. *Movoznavchi studii. Vypusk 2: Frazeholohizm i slovo u teksti i slovnyku (Za materialamy Vseukrainskoi naukovoii konferentsii na poshanu 75-richchia vid dnia narodzhennia profesora Mariana Dem'skoho*. Drohobych, 2010. S. 17–23.
3. Bahmet A., Dashchenko M., Andrushchenko K. Zbirka ukrainskykh prykazok ta prysliv'iv. Kharkiv : DVU, 1928. 220 s.
4. Velychko S. Litopys. Kyiv : Dnipro, 1991. T. 1. 371 s.
5. Nak V. Yazykovye preobrazovaniya. Moskva, 1998. 769 s.
6. Humboldt V. fon. Yazyk y fylosofiya kultury. Moskva, 1985. 452 s.
7. Entsyklopediia ukrainoznavstva / hol. red. prof. Volodymyr Kubiiovych. Lviv : NTSh, 1993. T.2. 800 s.
8. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy : v 7 t. / [za red. O. S. Melnychuka]. Kyiv, 1989. T. 3.
9. Zhaivoronok V. Ukrainska etnolinhvistyka : narysy. Kyiv : Dovira, 2007. 262 s.
10. Kevliuk I. Termin «frazema» v etnolinhvistytsi ta linhvokulturolohii. *Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzh. ped. un-tu : zb. nauk.prats. Filol. studii*. Kryvyi Rih, 2011. Vyp. 6. S. 252.
11. Krasnobaieva-Chorna, Zh. Semantychnyi prostir otsinnoi frazemiky. *Movoznavstvo*. 2015. №5. S. 39–51.
12. Manakin V. Mova i zahalna symetriia universumu. *Movoznavstvo*. 2011. №3. S. 26–40.
13. Musiienko V. Ukrainska etnografichna leksyka: identyfikatsiia ta typolohiia. *Movoznavstvo*. 2006. №2–3. S. 130–136.

14. Ohienko I. (mytropolyt Parion). Etymolohichno-semantychnyi slovnyk ukrainskoi movy / redaktsiia i dopovnennia Yurii Mulyka-Lutsyka. Vinnipeg, 1988. T. III. 416 s.
15. Onufriichuk H. Liudyna v ukrainskii etnofrazeolohii: bipoliarna opozytsiia «liudyna – tvaryna». *Movoznavstvo*. 2015. №5. S. 67–74.
16. Potebnia A. Estetyka u poetyka. Moskva, 1976. 616 s.
17. Prysliv'ia ta prykazky. Vzaiemny mizh liudmy / uporiad. M. Paziak. Kyiv : Nauk. dumka, 1991. 440 s.
18. Protseviat T. Pro deiaki zavdannia etnolohichnoho doslidzhennia etnichnoi samosvidomosti ukrainsiv. *Naukovyi zbirnyk Ukrainskoho Vilnoho Universytetu : Materialy konferentsii „Ukrainskyi Vilnyi Universytet: z mynuloho v maibutnie. Do 70-richchia zasnuvannia” (Lviv, 13–14 liutoho 1992 roku)*. Miunkhen-Lviv, 1993. S. 219–225.
19. Slovar drevnerusskoho yazyka (KhI–KhIV vv.) / hl. red. R. Y. Avanesov. Moskva : Russkyi yazyk, 1991. T. IV. 560 s.
20. Slovar ukrainskoi movy / uporiadkuvav, z dodatkom vlasnoho materiialu, Borys Hrinchenko. Kyiv, 1908. T. II. 573 s.
21. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. / holova red. kolehii L. L. Humetska. Kyiv : Nauk. dumka, 1977. T.1. 631 s.
22. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. / holova red. kolehii L. L. Humetska. Kyiv : Nauk. dumka, 1977. T.2. 592 s.
23. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. / [za red. I. K. Bilodida]. Kyiv : Nauk. dumka, 1980. T. IV. 840 s.
24. Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. Lviv, 2013. Vyp. 16. 200 s.
25. Sreznevskiy Y. Slovar drevnerusskoho yazyka : reprintsnoe yzdanye. Moskva : Knyha, 1989. T. II. Ch. 1.
26. Stavyska L. „Cholovik (muzhchyna)” u kontseptosferi ukrainskoi frazeolohii. *Movoznavstvo*. 2006. №2–3. S. 118–129
27. Sukalenko T. Aksiolohiia linhvokulturnykh typazhiv („moskal”, „student”, „sviashchenyk”). *Ukrainska mova*. 2015. S. 38–47.
28. Tyshchenko O. Retsenziia na: Mokyenko V. M., Nyketyna T. H., Nykolaeva O. K. Bolshoi slovar russkykh poslovyts. Moskva : ZAO „Olma Medya Hrup, 2010.
29. **Ukrainski narodni prysliv'ia ta prykazky /uporiadnyky V. Bobkova, F. Lavrov, M. Lizhdvoi ta in.** Kyiv : Vyd-vo Akademii nauk Ukrainskoi RSR, 1955. 570 s.
30. **Ukrainski narodni prysliv'ia ta prykazky /uporiadnyky V. Bobkova, Y. Bahmut, A. Bahmut.** Kyiv : Derzhavne vyd-vo khudozhnoi literatury, 1963. 792 s.
31. **Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe / uklav M. Nomys ; [uporiad., prymit. ta vstupna stattia M. M. Paziaka].** Kyiv, 1993.
32. Yakymovych-Chapran D. Etonimy yak komponenty ukrainskykh paremii (linhvokulturni konotatsii). *Slavianskye yazyky: systemno-opysatelnyi y sotsyokulturnyi aspekty yssledovaniya : Sbornyk nauchnykh trudov VIII Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsyy (Brest 23–24 noiabria 2017 hoda)*. Brest : BrHU ymeny A. S. Pushkina, 2018. Ch. I. S. 115–122.
33. Yakymovych-Chapran D. Linhvokulturni konotatsii etnonima *tsyhan*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna*. Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2018. Vyp. 68. S. 307–318.
34. Yakymovych-Chapran D. Etonim *moskal* yak komponent ukrainskykh frazem i paremii: linhvokulturnyi aspekt. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Serii filolohichna*. Lviv : Vyd. tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2020. Vyp. 72. S. 200–210.
35. Yakymovych-Chapran D. Linhvokulturni konotatsii etnonimiv *rusyn, lytvyn, nimets, tartaryn* (na materialy ukrainskykh frazem i paremii). *Mova. Literatura. Folklor*. №2. 2021. S. 84–95.
36. Holly K., Żółtak A. Słownik wyrazów zapomnianych czyli słownictwo naszych lektur. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.

**LINGUA-CULTURAL CONNOTATIONS OF THE ЛЯХ (LYAKH, POLE)
ETHNONYM (AS EXEMPLIFIED
IN UKRAINIAN PHRASEMES AND PAROEMIAS)**

Dariya Yakymovych-Chapran

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of Ukrainian Applied Linguistic
1 Universitetska Str., room 233, 79001, Lviv, Ukraine
phone: 032 239 43 55
e-mail: darusja.jak@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6887-4076>*

The article focuses on the study of lingua-cultural connotations of the *лях* (*lyakh*) ethnonym, which were isolated based on the inner form of Ukrainian set phrases using componential analysis. The noun *лях* (Pole) was documented in the monuments of the Ukrainian language dating back to the mid-14th century. In the language of the early Middle Ukrainian period, it formed a number of derivatives and was actively used as a synonym for *полянинь* (*Polianyn*) (also documented in the late 14th century) until the second half of the 19th century. Phrasemes and paroemias with the *лях* component and other names containing the same semantic component (such as Pole, Polish, Mazurian, etc.) were analysed. The isolated connotative semes were classified into three blocks: 1) semes related to appearance and culinary preferences; 2) semes related to linguistic and worldview peculiarities; 3) semes related to behavioural characteristics. It was established that the most significant behavioural peculiarity in the formation of the lingua-cultural stereotype of the Pole for Ukrainians was expansiveness and proneness to conflict. It is this feature that is reflected in the micro texts of a third of all the paroemias studied. The analysis of the typical structure of the set phrases shows that a number of them are built on the opposition to or comparison with other peoples, primarily neighbours, in particular Ukrainians (appearing as *русин* (*Rusyn*) and *музик* (*muzhik*) in the texts of the paroemias) and Russians (called *москва* (*the Moscovian*)), as well as Jews, whose compact settlements appeared in Ukraine and Poland in the medieval period. It is noteworthy that from an axiological point of view, only about half of the units contain an ironic or negative assessment; the rest are neutral or positive.

Key words: ethnonym, semantics, phraseme, paroemia, inner form, connotation, axiological component of meaning, linguistic world view.

*Стаття надійшла до редакції 02.05.2023
доопрацьована 08.05.2023
прийнята до друку 14.05.2023*